

Het waterwegennet ten noorden van Brugge van de XIe tot de XIVE eeuw

door

S. ASTAES

De Lisseweegse Watergang

De Lisseweegse watergang is een kleine waterloop geweest van Brugge tot boven Lissewege; op sommige plaatsen is daar nu enkel nog een brede gracht te bespeuren. Over deze zeer oude waterloop zijn reeds een paar artikels verschenen met van elkaar afwijkende conclusies. In dit verband vermeld ik:

- De „Chronique de l'abbaye de Ter Doest” van Carton en Vandeputte¹: hier wordt de stelling verdedigd dat de Lisseweegse watergang een kanaal is, in 1271 gegraven door de monniken van Ter Doest. Zij hadden een weg van 8 roeden breed gekocht en van gravin Margareta hadden zij de toelating verkregen om daarlangs een kanaal te graven van Lisseweg tot Brugge.
Deze uitspraak is gesteund op het XVIIe-eeuwse werk van Carolus De Visch: *Bibliotheca scriptorum sacri ordinis Cisterciensis*².
- J.O. Andries integendeel beweert dat de Lisseweegse watergang een stroom is, een natuurlijke waterloop die in de zee uitmondde³.

Aan de hand van nieuwe gegevens, grotendeels verschaft door bodemkundig onderzoek, zal de oudste geschiedenis van die waterloop bestudeerd worden.

De Lisseweegse watergang wordt voor het eerst uitdrukkelijk vermeld in een onuitgegeven oorkonde van 1219 waarin gravin Johanna van Constantinopel de Cisterciënserabdij Ter Doest vrijstelt van tol⁴. Hoewel een eenvoudige vermelding zal ze verder blijken zeer belangrijk te zijn zowel voor het bepalen van de rol die de abdij gespeeld heeft in de geschiedenis van die waterloop, alsook voor de verklaring van het ontstaan van de Lisseweegse watergang.

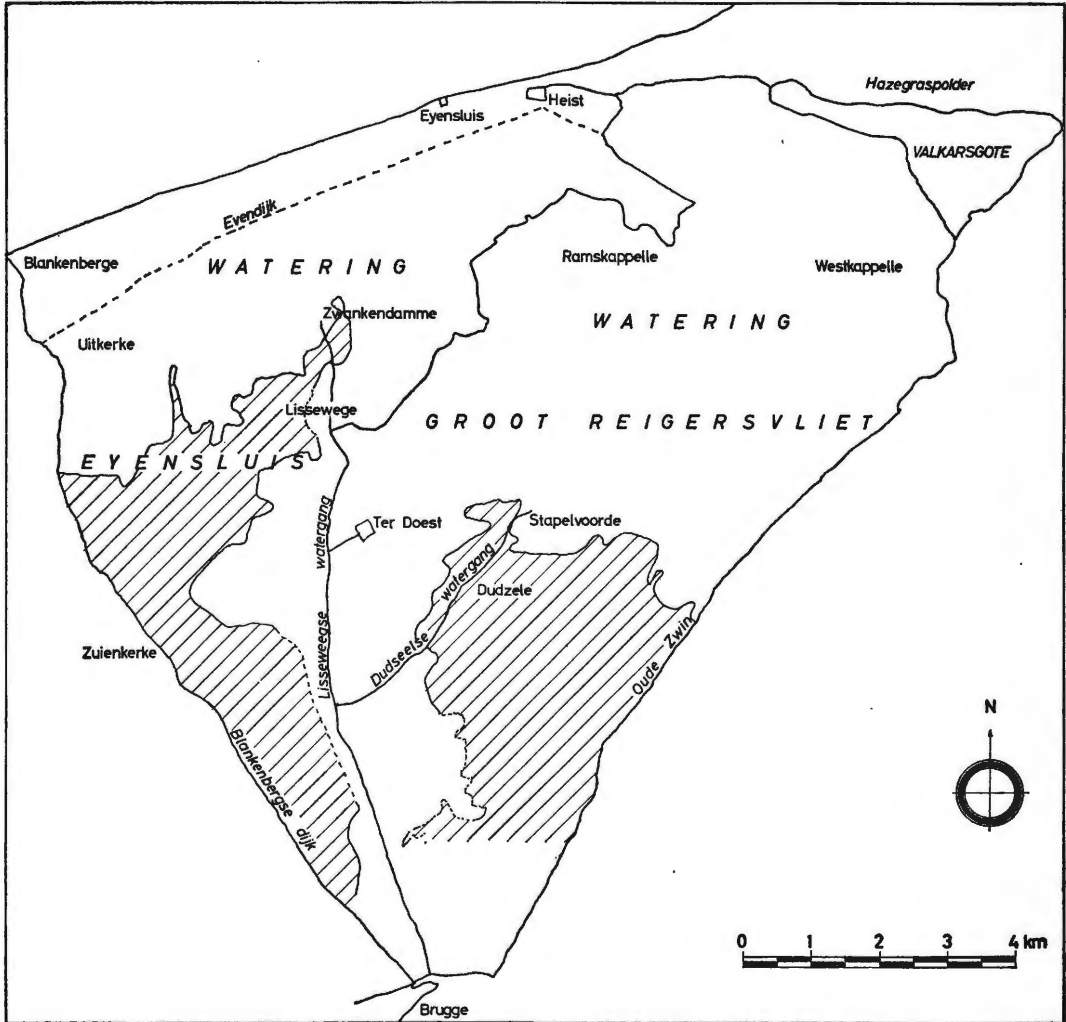
In 1246 en opnieuw in 1276 wordt de abdij Ter Doest door de graaf

(1) Carton en Vandeputte, *Chronique de l'abbaye de Ter Doest* (Soc. Emul. Brug. 1845).

(2) C. de Visch, *Bibliotheca scriptorum sacri ordinis Cisterciensis*. Dowai, 1636.

(3) O. Andries, *Une question historique et une question de droit administratif ou le petit canal de Lisseweghe* (Ann. Soc. d'Emul. Brug. XXIII, 1871, pp. 153-188).

(4) Arch. van het Groot Seminarie te Brugge, oork. nr. 287 „Precipio etiam ut omnes vias tam nave quam curru liberas habeant quas longe retro habuerunt et nominatim de *Liswegerhe* in abbatiam suam”.

Kaartje van de wateringen van Groot Reigersvliet en Eyensluis. Het gearceerde deel duidt gebieden aan die niet door de D-III-A-transgressie werden overstroomd.

van Vlaanderen bevestigd in het bezit van talrijke eigendommen; uit beide oorkonden blijkt dat de abdij eigenaar is van een sluis te Brugge op de Reie⁵. In beide gevallen wordt ongetwijfeld dezelfde sluis bedoeld. De oorkonde van 1276 preciseert de ligging van die sluis: op de samenloop van Lisseweegse watergang en de Reie. Ook in 1246 bestond de Lisseweegse watergang: hoe zou anders het bestaan van vóornoemde sluis betekenis hebben en welke waarde zou ze gehad hebben voor de abdij? Zoals verder zal blijken was die sluis zeer belangrijk voor de abdij omdat ze langs de Lisseweegse watergang een vaste verbinding met Brugge verzekerde. De ligging van die sluis, meteen beginpunt van de Lisseweegse watergang, wordt nog meer gepreciseerd in 1279⁶ en in 1282⁷. De in beide oorkonden vernoemde „Frerinnen” zijn een kloostergemeenschap van nonnen; meer bepaald wordt hier het klooster der rijke Claren-Urbanisten bedoeld⁸, gesticht in 1260 te Brugge, op de plaats van het huidige klooster der Capucijnen aan de Kalvariebergstraat.

De Lisseweegse watergang mondde dus uit in de Oude Reie, juist achter dit klooster. In de oorkonden van 1246 en 1276 wordt immers zeker de Oude Reie bedoeld⁹; uit de richting Lissewege komend, moest de Lisseweegse watergang immers noodzakelijkerwijze eerst de Oude Reie kruisen in Brugge. De Oude Reie nu liep juist op de plaats van de huidige Kalvariestraat en Sinte Clarastraat. Deze gegevens laten dus toe op het huidige stadsplan van Brugge nauwkeurig die sluis te lokaliseren aan de Kalvariebergstraat, iets ten noorden van het klooster der Capucijnen. Vanaf die plaats liep de Lisseweegse watergang noord-oostwaarts naar Lissewege.

Het eindpunt van de Lisseweegse watergang is niet gemakkelijk te lokaliseren. De naam van de waterloop wijst er op dat hij naar Lissewege liep. Op XVIIIe-eeuwse kaarten loopt de Lisseweegse watergang van Brugge in de richting van Lissewege; wat vóór het dorp maakt hij een lichte zwenking zodat hij langs dit dorp voorbijloopt om te eindigen te Zwankendamme, een gehucht ongeveer 1 km ten noorden van Lissewege. In de loop der eeuwen nu heeft de Lisseweegse watergang zeer weinig verandering ondergaan, en mogen we zelfs haar eindpunt in de Middeleeuwen situeren te Zwankendamme. Heel wat gegevens wijzen immers in die richting. In vóornoemde oorkonde van 1279 loopt de watergang „toten damme benoerden Boudekins Blonden”. Zoals blijkt uit de oorkonde ligt die dam in het ambacht Lissewege. Volgens XIVe-eeuwse rekeningen van de wa-

(5) Miraeus-Foppens, *Opera Diplomatica*, II, p. 1322 „Spoyam inter Roiam et Lisseweghe”. *Ibid.*, III, p. 130 : „Item spoyam inter Roiam et Lissewegher Hei”.

(6) Archief van het Gr. Seminarie te Brugge, oorkonde nr. 1180.

(7) Van de Putte, *Chronica et Cartularium de Dunis* (Brugge 1864), nr. DLXXV, blz. 629-630 : schenking aan Ter Doest van een stuk grond te Brugge „ligghende bachten Frerinnen, noerdoever de Reye, bider moneke spoie van der Does ande westzide, beghinnende anden diec van de Reye ende streckende noerdward tote Raven Danwils ende Hannekins Lamsins Hamers soens lande, ande westzide van denwelken lande voerseit leghet 's Pieters Buggers land, an dostzide der meentuch zidelinghe die utwatert te Heyensluus”.

(8) Gilliodts-van Severen, *Invent. des arch. de Bruges*, Introduction, p. 342.

(9) J. de Smet, *De oude hydrografie van de stad Brugge* (Ann. Soc. Emul. Brug., 1949, pp. 5-22) p. 13 : de Oude Reie liep gedeeltelijk op de plaats waar nu de Ste Clarastraat is ; de lange Reie is te vereenzelvigen met de huidige Potterierei.

tering Eyensluis wordt regelmatig hout langs die waterloop vervoerd van Brugge naar Zwankendamme¹⁰. Het verdere vervoer naar Heist geschiedt per wagen. De plaats Zwankendamme van de XIVe eeuw en die van de XVIIIe eeuw mogen zeker vereenzelvigd worden. Daaruit kunnen we dus besluiten dat de Lisseweegse watergang in de XIVe eeuw niet verder liep dan Zwankendamme en dus niet tot aan de Evendijk. Welnu in 1279 liep hij reeds verder dan de abdij Ter Doest en anderzijds ook niet tot aan de Evendijk¹¹; de veronderstelling nu dat de waterloop tussen 1279 en 1367 met enkele honderden meter zou ingekort zijn mag als zinloos verworpen worden. Met zekerheid mag men dus besluiten dat reeds in 1279 de Lisseweegse watergang eindigde te Zwankendamme.

In 1219 liep de Lisseweegse watergang reeds voorbij de abdij Ter Doest: in de oorkonde van dit jaar immers¹² wordt volledige verkeersvrijheid beloofd op het kleine kanaaltje vanaf de Lisseweegse watergang tot aan de abdij. De abdij immers lag niet vlak bij de waterloop. Om het vervoer gemakkelijker en vlotter te doen vooruitgaan hebben de monniken een kanaaltje gegraven vanaf de Lisseweegse watergang tot aan hun abdij¹³. Op die kleine waterweg mocht niemand het verkeer van de abdij belemmeren omdat hij haar eigendom was. In dit jaar liep de Lisseweegse waterweg dus reeds voorbij de abdij Ter Doest, tot aan Zwankendamme¹⁴.

De abdij Ter Doest heeft dus zeer vlug na haar ontstaan in 1175 de verbinding met de Lisseweegse watergang verzekerd door het graven van „den Doest arm”, en langs die waterloop een vaste verbinding met Brugge tot stand gebracht door het verwerven van de centrale sluis op de samen-vloeiing van de Lisseweegse watergang en de oude Reie.

Ter Doest was immers, evenals alle Cisterciënserabdiën, een centrum van landontginning en grondbewerking. De talrijke hoeven van de abdij lagen verspreid in Kust-Vlaanderen, Binnen-Vlaanderen, Zeeuws-Vlaanderen en de Vier Ambachten. Het transport van de opbrengst der hoeven geschiedde dan ook vanaf Brugge naar de abdij langs de Lisseweegse watergang. In 1209 wordt de abdij van tol vrijgesteld door Jan van Nesle, burggraaf van Brugge¹⁵. Een erf te Brugge aan de Reie, vermeld in 1246, wordt in 1267 gebruikt als aanlegplaats voor de schepen van de abdij¹⁶. De oorkonde van 1219 door de gravin verleend bewijst het bestaan van een scheepvaart van de abdij. In voornoemde oorkonde van 1279 wordt expli-

(10) Arch. St. Janshospit. nr. 333 : rekeningen van de jaren 1366, 1367, 1369, 1373.

(11) De dam, vermeld in de oorkonde van 1279 is zeker de Evendijk niet; de Evendijk wordt immers steeds bij zijn naam genoemd. Vgl. Arch. Gr. Sem. te Brugge, oork. nr. 1263 : oorkonde v. 1288 : „... van allen coste van dikinghen, van zedike ende van Hevendike, die welke Hevendijk strecket van Utkerke oest toten wintgate.”

(12) Cfr. voetnota 4.

(13) Op alle kaarten van de Lisseweegse watergang is dit kanaaltje afgebeeld onder de naam „den Doest arm” of „t verloren eynde van Doest”.

(14) Over het ontstaan van de Lisseweegse watergang zie verder pp. 10-12.

(15) M. Vermander, *Handelsbedrijvigheid der abdij Ter Doest* (Citoux in de Nederlander, 1957, pp. 139-146) p. 141.

(16) *Ibid.*, p. 142.

ciet het gebruik van de Lisseweegse watergang door de abdij als verbindingskanaal met Brugge vermeld¹⁷.

Samenvattend mag dus besloten worden dat de abdij Ter Doest vlug na haar ontstaan langs de „Doest Arm” en de Lisseweegse watergang een verbinding verwezenlijkte met Brugge. Het bezit van de sluis op de Reie betekende meteen het beheer over die waterloop: de sluis regelde immers het waterpeil in de Lisseweegse watergang en meteen haar bevaarbaarheid.

In 1297 wordt de Lisseweegse watergang een stuk ingekort door het aanleggen van de nieuwe vestingen rondom Brugge. Het stuk binnen de Brugse stadsmuur werd waarschijnlijk kort daarna opgevuld, evenals later de Oude Reie zelf. Buiten de Brugse stadsmuren mondde de Lisseweegse watergang nu uit in de Ieperleet. De kosten van de bouw van een nieuwe sluis „de Moneken Speie” op de Ieperleet waren voor rekening van de stad Brugge¹⁸. De verbinding met Brugge geschiedde nu langs de Lisseweegse watergang en de Ieperleet, die aan de Dampoort uitmondde in de Lange Reie.

Ondertussen echter had de Lisseweegse watergang een totaal andere betekenis gekregen, en wel als gevolg van de tamelijk duistere ontwikkeling van een overheidsinstelling die in de 2e helft van de XIIIe eeuw verschijnt in deze streken, namelijk de watering.

De Lisseweegse watergang en de watering

De geschiedenis van onze watering is nog maar weinig onderzocht en zeer ingewikkeld. Daarom worden hier dan ook enkel de watering onderzocht in zoverre ze direkt in verband staan met de geschiedenis van de Lisseweegse watergang op het einde van de XIIIe eeuw.

In de reeds genoemde oorkonde van 1279 verschijnen de watering van Eyensluis en Groot Reigersvliet voor het eerst in de oorkonden, en dit, zoals later gewoonte blijkt te zijn, naar aanleiding van een ruzie¹⁹. Het water van de Lisseweegse watergang dreigt het omliggende land te overstromen; anderzijds kunnen de gronden langs dit kanaal niet afgewaterd worden. Wouter Heinries, controleur van het land van beide watering, dient daarom een klacht in bij de schepenbank van het Vrije. Deze beslist dat aan beide zijden van de waterloop een „zidelinghe” of dijk moet opgeworpen worden. Die oorkonde geeft ons enkele zeer belangrijke inlichtingen over de instanties die betrokken zijn bij het gebruik en onderhoud van die waterloop. De schepenbank van het Brugse Vrije verdeelt de kosten van het werk als volgt: het stuk van de dijk ten westen van de waterloop vanaf de sluis tot aan het ambacht Dudzele wordt opgeworpen ten voordele van de watering van Eyensluis en van de abdij Ter Doest: de watering betaalt de kosten van aanleg en onderhoud van de dijk, terwijl de abdij voor haar scheepvaart en ook ten voordele van de watering de kosten en het beheer van de sluis voor haar rekening neemt. De dijk aan de oostzijde

(17) Zie blz. 5.

(18) Gilliodts van Severen, *Inv. Arch. Ville de Bruges*, I, Introduction, p. 391.

(19) Cfr. voetnota 6, blz. 5.

van de Lisseweegse watergang, bezuiden het ambacht Dudzele, moet de abdij op haar kosten laten aanleggen en onderhouden, en wel zo dat de ingelanden van de watering van Groot Reigersvliet er geen last van ondervinden.

Er wordt dus een overeenkomst bereikt tussen de twee partners: de abdij en de watering van Eyensluis. Beiden hebben belang bij die waterloop, de eerste voor haar scheepvaart en de afwatering van haar gronden, de tweede eveneens voor de afwatering. Op basis van dit belang worden de onkosten verdeeld.

Deze verdeling is op het eerste zicht eigenaardig: de watering, een openbare instelling, en de abdij Ter Doest worden in die zaak als gelijkwaardig beschouwd. Toch is dit logisch als men de stelling aanvaardt dat het gebruik van een waterloop en de onderhoudskosten ervan evenredig moeten zijn. Anderzijds is de verdeling nadelig voor de abdij: de dijk ten oosten van de waterloop beschermt niet alleen haar eigen gronden maar ook die van andere bezitters: deze laatsten moeten niet tussenkomen in de onkosten om de eenvoudige reden dat ze geen gebruik maken van die waterloop. Dit laatste bewijst dus reeds het kunstmatig karakter van die watering: er zijn gronden, vlakbij de Lisseweegse watergang gelegen, die uitwateren in een ander kanalenstelsel.

Er is echter een ander verschijnsel bij de onkostenverdeling dat veel belangrijker is: de verdeling is niet volledig. In de oorkonde wordt enkel gewag gemaakt van aanleg en onderhoud van dijken vanaf de monnikensluis in Brugge tot aan de uiterste grens van het ambacht Dudzele. De vraag wie de dijken daarbij aansluitend in het noorden, dus in het ambacht Lissewege, zal aanleggen en onderhouden, schijnt voor de schepenen overbodig te zijn geweest.

De oplossing van dit probleem ligt besloten in dezelfde oorkonde, in de uitspraak van de schepenen hoe de toestand van de Lisseweegse watergang na de herstellingswerken zal moeten blijven: „Ende twater binder Scipleet te houdene van der moenekenspoeye van den Does toten damme bi Boudekens Blonden besloten binnen desen voerseiden zidelinghen ende open te houdene ter Scipleed ter kerken en tsonvents boef van der Does ende ter meentucht boef van Heyensluus onghescaed den ambachte van Lisseweghe ende van dien dat utwatert te Heyensluus ende onghescaed den ambachte van Dudsele ende al dien dat utwatert te Reinghervlieten”.

De waterloop mag dus geen schade meer berokkenen enerzijds aan het ambacht Lissewege en de watering van Eyensluis en anderzijds aan het ambacht Dudzele en de watering van Groot-Reigersvliet.

Er is een zekere samenhang tussen ambacht en watering²⁰; de ingelanden van het ambacht Lissewege ressorteren meteen onder de watering van Eyensluis; anderzijds zorgt Groot Reigersvliet voor de afwatering van het ambacht Dudzele.

Als we die samenhang voor ogen houden, dan is het duidelijk waarom in voornoemde oorkonde de kosten in het ambacht Lissewege niet vermeld worden: die waren volkomen logisch voor rekening van de wate-

(20) Over dit verband tussen ambacht en watering zie verder p. 14.

ring Eyensluis; discussie hierover was uitgesloten. De moeilijkheden begonnen echter bij de verdeling van de onkosten van dat gedeelte van de dijk dat buiten het ambacht Lissewege lag. Meteen stip ik reeds aan dat in de watering van Eyensluis een onderscheid dient gemaakt tussen de grond in het ambacht Lissewege en de gronden er buiten. De verdeling van de rechten en plichten tussen de oude instelling, de abdij, en de watering, jonge instelling van openbare macht, hadden de schepenen van het Brugse Vrije dus opgelost op een logisch-praktische manier. Op gelijkvormige wijze zal dezelfde schepenenbank uitspraak doen in 1284.

In dit jaar immers, of kort daarvoor, werd een kanaaltje gegraven vanaf Stapelvoorde, een wijk ten noord-oosten van het dorp Dudzele, tot in de Lissewege watergang. Dit kanaaltje, de Dudseelse watergang, lag in het ambacht Dudzele en dus meteen ook in de watering van Groot Reigersvliet. Een nieuwe onkostenverdeling was dus nodig: een gedeelte van de ingelanden van de watering van Groot Reigersvliet waterde immers uit langs het nieuwe kanaaltje in de Lissewege watergang.

De uitspraak luidt als volgt: vanaf de plaats waar de Dudseelse watergang in de Lissewege watergang uitmondt tot aan de monnikensluis zullen beide wateringën alle onkosten gelijk verdelen, d.w.z. elk langs hun kant. Alle andere onkosten ten westen van de Lissewege Watergang blijven voor rekening van de watering van Eyensluis; aan de oostzijde echter, in het ambacht Dudzele, moeten de kosten gedeeld worden door de watering van Groot-Reigersvliet en Ter Doest.

Ook hier wordt dus een onderscheid gemaakt tussen de grond van het ambacht Dudzele, en de grond ten zuiden van de samenloop van Dudseelse en Lissewege watergang, alhoewel de scheiding niet zeer juist is omdat de samenloop van beide waterlopen nog in het ambacht Dudzele zelf lag. Het onderscheid is dan ook goed te vergelijken met dat tussen Lissewege ambacht en de andere gronden van Eyensluis. De abdij Ter Doest moet betalen voor haar gronden in het ambacht Dudzele: waarschijnlijk heeft ze t.o.v. de andere ingelanden van die watering geen uitzondering gevormd en heeft ze haar aandeel betaald aan de watering van Groot Reigersvliet volgens haar oppervlakte grond, zoals ze anderzijds aan de watering van Eyensluis betaalde voor haar grond in het ambacht Lissewege. Het feit dat de abdij afzonderlijk vermeld werd in de oorkonde moet dan in verband gebracht worden met de onkosten aan de „Doestarm”: dit was immers een kanaal van de abdij, dat ze dan ook zelf moest onderhouden. Meteen is de definitieve regeling gedaan: alle onkosten in het ambacht Lissewege zijn voor Eyensluis evenals alle onkosten ten westen van de waterloop; ten oosten, vanaf de zuidelijke grens van het ambacht Lissewege, zijn alle onkosten voor de watering van Groot Reigersvliet. Die regeling zal blijven gelden tot op het ogenblik dat beide wateringën zullen verenigd worden in de XVIe eeuw. Zeer vlug dus na 1279 hebben de wateringën een vast karakter gehad. Anderzijds blijft de abdij, steunend op een oud privilege, haar sluis, eerst op de Reie, na 1279 op de Ieperleet, verder beheren.

Ontstaan van de Lisseweegse watergang

Na deze uiteenzetting der feiten zal ik nu trachten een paar problemen op te lossen die verband houden met de oudste geschiedenis van de Lisseweegse watergang.

Een eerste vraag die zich stelt is de datering en de wijze waarop de Lisseweegse watergang ontstaan is. Een eerste oplossing dringt zich op: de monniken van de abdij Ter Doest hebben vlug na het ontstaan van de abdij in 1175 een kanaal gegraven naar Brugge om aldus een gemakkelijke verbindingsweg te hebben en meteen ook een afwateringskanaal.

Er zijn echter enkele argumenten die deze veronderstelling onmogelijk maken:

1. De Lisseweegse watergang loopt niet rechtstreeks van Brugge tot bij de abdij: ze loopt een paar honderd meter voorbij de abdij tot boven het dorp Lissewege; de verbinding met de abdij moet geschieden langs de „Doest Arm”. Deze kleine zijarm van de Lisseweegse watergang tot de abdij werd zeker door de monniken gegraven; in de oorkonde van 1219 wordt immers een onderscheid gemaakt tussen de eigenlijke Lisseweegse watergang en de „Doest Arm”: bedoelde oorkonde heeft immers enkel betrekking op deze „Doest Arm”²¹.
2. In de eigendomsbevestiging van 1245 en van 1276 wordt uitdrukkelijk alleen de sluis vermeld en niet de ganse waterloop²². Hadden de monniken het ganse kanaal gegraven, dan zou dit zeker vermeld geweest zijn in die oorkonden.
3. Er is echter een ander bewijs dat duidelijk aantoonde dat de Lisseweegse watergang niet ontstaan is door de werkzaamheid van de abdij Ter Doest. Die waterloop moet immers ontstaan zijn vóór de inrichting van de ambachten in die streek. Hoe kan men anders verklaren dat, tot juist vóór het dorp Lissewege, die waterloop de grens vormt tussen de ambachten Lissewege en Dudzele²³?

Volgens E. Warlop, in zijn onuitgegeven licentiaatsverhandeling over de ambachten in het Brugse Vrije, zijn de ambachten door de graaf ingericht in het tweede kwart van de XIIe eeuw. Het is logisch dat men er naar streefde aan deze bestuurlijke omschrijvingen zoveel mogelijk natuurlijke grenzen te geven; anderzijds vormde de parochie de kern van het ambacht. Deze bewering is in volledige overeenstemming met de twee besproken ambachten. Tussen de ambachten Lissewege en Dudzele immers werd de Lisseweegse watergang, tot vóór het dorp Lissewege, als grens genomen. Daaruit volgt dat die waterloop van oudere datum is. Voor een verdere datering steun ik nu op de geografische gegevens van prof. Ameryckx e.a.,

(21) Zie p. 3, voetnota 4.

(22) Zie p. 5, voetnota 5.

(23) In de oorkonde van 1279 blijkt de Lisseweegse watergang de grens te zijn tussen de twee wateringten, en meteen ook, tot vóór het dorp Lissewege, de grens tussen de ambachten Lissewege en Dudzele. Deze toestand blijft onveranderd tot in de 18e eeuw.

in historisch kader gebracht door prof. Verhulst²⁴. De Lisseweegse watergang is zeker ontstaan na de Duinkerke-III-A-transgressie, een grote overstroming van de zee in de 1e helft van de XIe eeuw, die o.a. bijna het ganse gebied ten noorden van Brugge overstroemde. In de 2e helft van de XIe eeuw verschijnen in die streek reeds de plaatsnamen Lissewege en Uitkerke²⁵, wat reeds op vaste bewoning wijst. Nog steeds volgens prof. Verhulst immers is het Middelland²⁶ ten noorden en noordoosten van Brugge in de 2e helft der XIe eeuw droog te liggen. Maar vanaf het ogenblik dat er vaste bewoning is mag men toch aannemen dat de inwoners daar gewerkt hebben aan het vruchtbaar maken van de gronden. Alhoewel die gronden vanzelf kwamen droog te liggen, dan nog was een afwateringsstelsel noodzakelijk om het regenwater weg te voeren. Voor de afwatering van zulk een groot gebied was een centraal afwateringskanaal nodig. In deze functie werd de Lisseweegse watergang gegraven, midden in de overstromingsvlakte, tot in de Oude Reie te Brugge.

Het ontstaan van de Lisseweegse watergang is dus te dateren na de D-III-A-transgressie, en vóór de inrichting in ambachten, dus in de 2e helft der XIe of in het begin der XIIe eeuw. Of die waterloop nu een eigenlijk kanaal is, dan wel de verbreding van bestaande grachten is niet uit te maken²⁷. Meteen laat zich gemakkelijk verklaren waarom de Lisseweegse watergang juist tot Zwankendamme liep. Op het ogenblik van het graven was het gebied ten noorden van Zwankendamme waarschijnlijk nog te sterk aan de watersnood onderhevig, terwijl de technische middelen nog niet voorhanden waren om dit gebied reeds af te wateren²⁸. Het is niet uitgesloten dat de Lisseweegse watergang tot aan een dijk liep, die later, na de aanleg van de Evendijk, een inlaagdijk is geworden. Op sommige kaarten loopt immers een dwarsweg van de Dullenweg — ook een oude dijk — over de Zwankendamme in oostwaartse richting²⁹. In de XIVe eeuw blijkt Zwankendamme „anden Dijk” te liggen³⁰. In 1279 loopt de Lisseweegse watergang tot aan een dam. Ten slotte bewijst de naam Zwankendamme zelf het bestaan aldaar van een dam.

Samenvattend mag dus besloten worden dat de Lisseweegse watergang gegraven werd in de 2e helft der XIe of in het begin der XIIe eeuw om

(24) A. Verhulst, *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, dl. XIV (1959) pp. 1-37.

(25) A. Verhulst, *art. cit.*, p. 19. In 1106 tracht men te Lissewege een Benedictijnerpriorij te stichten (Carton en Van de Putte, *Chronique de l'abbaye de Ter Doest*, 1845, pp. 35-36).

(26) In de streek ten N. van Brugge, tussen het Oudland van Blankenberge dat niet overtroemd werd in het westen, en de streek van het Zwin, die in de 12e eeuw nog eens overtroemd werd, in het oosten.

(27) Volgens Verhulst, *art. cit.*, wordt dit ook als de mogelijke oorsprong van het Oude Zwin voorgesteld. Het is immers opmerkelijk dat de Lisseweegse watergang midden in het Middelland loopt, dat juist boven Brugge zeer smal is. Misschien werden dus bestaande grachten of beken verbreed en gekanaliseerd (zie Verhulst, *art. cit.*, fig. 1; zie ook het kaartje, hierbij gevoegd op p. 4.)

(28) Verhulst, *art. cit.*, p. 21.

(29) Arch. Gr. Sem. Brugge, grote kaart van het grondbezit van Ter Doest in Lissewege en omstreken.

(30) Arch. St. Janshospitaal, nr. 333; rekening van Eyensluis, a° 1378.

het gebied ten noorden van Brugge in de richting van Lissewege af te wateren. Die afwatering geschiedde langs de Lisseweegse watergang, de Oude Reie en het Zwin in de zee en misschien ook in de eerste jaren aan de andere zijde van de Lisseweegse watergang in de overstromingsvlakte ten noorden van Zwankendamme.

Met de stichting van de abdij Ter Doest in 1175 en haar economische bloei kreeg de Lisseweegse watergang een andere functie: een zijarm werd van uit die waterloop tot bij de abdij gegraven, terwijl te Brugge, op de samenloop van de Lisseweegse watergang en de Reie, de abdij een sluis mocht bouwen en beheren. De Lisseweegse watergang zou dus door de abdij voortaan gebruikt worden voor haar scheepvaart, en in de tweede plaats ook nog voor de afwatering dienen. Met de organisatie van de watering en in de 2de helft der XIIIe eeuw zou de toestand opnieuw veranderen en zou het accent opnieuw op de afwatering van de streek komen te liggen. Als afwateringskanaal, en in mindere mate voor de scheepvaart, zal dit zo blijven tot in de XIXe eeuw³¹.

De watering en Eyensluis en Groot Reigersvliet.

Een tweede probleem dat zich stelt in verband met de geschiedenis van de Lisseweegse watergang is het ontstaan van de watering en Eyensluis en Groot Reigersvliet.

Het probleem van het ontstaan van de watering en in het algemeen en hun organisatie is nog steeds niet definitief opgelost³²; er is zelfs nog steeds discussie over de aard van die instellingen in de middeleeuwen, over hun definitie³³. M.i. zal men tamelijk moeilijk dit probleem kunnen oplossen omdat allerlei lokale en regionale eigenaardigheden van grote invloed zijn op de vorming en inrichting van deze instellingen. De hierna volgende gegevens hebben dan ook enkel en alleen betrekking op de twee genoemde watering en ten noorden van Brugge.

Een eerste vraag die zich stelt is de datering van het ontstaan van beide watering en. Verschillende argumenten wijzen er op dat ze ontstaan zijn kort vóór 1279, datum van hun eerste vermelding.

1. Vanaf het jaar 1279 worden beide watering en regelmatig vermeld³⁴. Het zou zeer bevreemdend zijn dat beide watering en bijvoorbeeld op dit ogenblik reeds 50 jaar zouden bestaan, zonder dat daarvan enig schriftelijk spoor is overgebleven, terwijl ze vanaf dit jaar, naar aanleiding van allerlei moeilijkheden, regelmatig in de bronnen voorkomen. De twistpunten tussen beide watering en, de watersnood in de Lisseweegse watergang, of het versterken van één of andere grote dijk, zijn geen

(31) Het artikel van J. O. Andries van 1871 (zie p. 3, voetnota 3) werd geschreven met het praktische doel te onderzoeken welke organisatie in zijn tijd die Lisseweegse watergang moest onderhouden.

(32) Verhulst, *art. cit.*, pp. 32-37.

(33) P.H. Gallé, *Beveiligd bestaan* (Delft, 1963), pp. 121-135.

(34) Archief Gr. Sem. te Brugge, rekening nr. 268: Magnum registerum archivi Dunensis: „Tweeden Bouck” (1650), p. 120.

- zelden voorkomende feiten, maar integendeel regelmatige moeilijkheden, zoals uit latere oorkonden blijkt.
2. In 1282 worden de statuten van de watering van Eyensluis in een oorkonde vastgelegd³⁵. Werd na enkele jaren van zoeken en tasten nu definitief de organisatie op punt gesteld?
 3. In de oorkonden van 1279 en 1284 zijn beide wateringën nog geen lang bestaande instellingen: de abdij Ter Doest, als privaatinstelling, speelt nog een belangrijke rol t.o.v. de wateringën; dit is een toestand die in latere oorkonden niet meer voorkomt³⁶.
 4. Volgens de Cisterciënsermonnik Carolus de Visch³⁷ werd de Lisseweegse watergang in 1271 gegraven door monniken van de abdij Ter Doest. Alhoewel we hebben aangetoond dat deze bewering niet juist is, toch is de datering opmerkelijk. Werd op dat ogenblik gewerkt aan de Lisseweegse watergang om de afwatering van die omstreken te verzekeren?

De datering kort vóór 1279 heeft natuurlijk maar betrekking op de wateringën als georganiseerde instellingen, zoals ze vanaf dat ogenblik blijven bestaan. Maar tussen de D-III-A-transgressie en het ontstaan van beide wateringën is een periode van meer dan 200 jaar verstreken. In deze periode werden grote zeeverende dijken aangelegd die het land moesten beveiligen tegen de D-III-B-transgressie, werd een uitwateringsstelsel³⁸ ingericht, werd het land vruchtbaar gemaakt, ontstonden parochies en ambachten.

Er is dus in dit Middelland, vóór het ontstaan van de twee grote wateringën, samenwerking geweest met de bedoeling het land te beschermen en vruchtbaar te maken³⁹; alhoewel het Middelland niet ingepolderd werd, althans zeker niet het gebied ten zuiden van de Evendijk en de Kalveketedijk, maar integendeel door natuurlijke colmatering droog kwam⁴⁰, toch bleef gemeenschappelijke strijd nodig tegen het water. Vanaf dat ogenblik kan men dus reeds spreken van waterschapsorganisatie.

Was die oudste waterschapsorganisatie nu een autonome instelling, of werd ze geleid in het kader van de gewone overheidsinstellingen⁴¹? Uit het reeds herhaaldelijk geciteerde artikel van prof. Verhulst blijkt dat de graaf grote delen van dit gebied in leen heeft gegeven aan belangrijke wereldlijke heren⁴². Blijft dus nu de vraag of die heren een autonome

(35) Van de Putte, *Cronica et Cartularium monasterii de Dunis*, pp. 628-629 (n° 1198 bis).

(36) Hier wordt voorbehoud gemaakt voor het onderhoud van de monnikensluis op de Lisseweegse watergang te Brugge; zelfs in 1400 is het beheer van die sluis in handen van de abdij (Gilliodts van Severen, *Inv. Arch. Ville de Bruges*, I, Introduction, p. 391).

(37) Zie p. 3, voetnota 2.

(38) In dit verband worden meer bepaald bedoeld de Lisseweegse watergang en het Oude Zwin, die allebei kanalen of gekanaliseerde kreken zijn.

(39) Verhulst, *art. cit.*, p. 34 en S.J. Fockema Andreae, *Studiën over waterschaps-geschiedenis*, V, Zeeuws-Vlaanderen, p. 6 vlgg.

(40) Verhulst, *art. cit.*, p. 19.

(41) Die vraag werd nog steeds niet afdoende beantwoord: zie Verhulst, *art. cit.*, p. 34 vlg.; Gallé, *Beveiligd bestaan*, p. 121 vlg.

(42) *Art. cit.*, p. 20, voetnota 4.

waterschapsorganisatie hebben geschapen, buiten de ambachtelijke organisatie.

In welke gevallen zal een waterschapsorganisatie zelfbesturend zijn? Als het openbaar bestuur niet bij machte is de wateringsproblemen op te lossen, ofwel als ditzelfde openbaar bestuur zich van deze specifieke moeilijkheden distancieert. In de XIIe en de 1e helft der XIIIe eeuw waren de wateringsproblemen nog niet kompleks en konden in het kader der ambachten opgelost worden. Pas later, in de 2e helft der XIIIe eeuw, bij een dichtere bevolking, door het gebruik van meer technische middelen, en dus bij de noodzaak aan een betere organisatie, zullen de wateringen afzonderlijke instellingen worden, hoewel nog sterk aan het openbaar bestuur verbonden.

De tweede mogelijkheid, volgens dewelke de openbare instellingen zich niet zouden geïnteresseerd hebben voor de wateringsproblemen, mag eveneens van de hand gewezen worden. De problemen van bedijking en afwatering waren toch van het allergrootste belang voor de ganse bevolking. Er is echter nog een andere reden voor deze afwijzing. De edelen van die streek, tevens ook grootgrondbezitters geworden, zijn de ambachtsschepenen en ammans geweest: zij hadden dus de mogelijkheid om in het kader van de ambachten een waterschapsorganisatie in te richten die in de eerste plaats hun eigen bezittingen ten goede kwam. Is het dan niet logisch te veronderstellen dat de oudste waterschapsorganisatie in het kader van de openbare instellingen het privaat belang van enkele grote heren diende? Die oudste waterschapsorganisatie had dus wel de bedoeling van een autonome instelling, nl. zelf de eigen belangen verdedigen, maar de uitwerking geschiedde langs de openbare instellingen. Later zal het accent verlegd worden en zullen het de openbare instellingen zijn die het belang van alle ingelanden zullen verdedigen.

In de latere inrichting van de watering Eyensluis is nog een overblijfsel van deze oude toestand terug te vinden: de kasselrijschepenen konden optreden als dijschepenen van de watering, op voorwaarde dat ze gronden bezaten binnen deze watering⁴³. Ook in 1279 speelt een grootgrondbezitter in casu de abdij Ter Doest, nog een vrij belangrijke rol tegenover de watering als openbare instelling⁴⁴.

De uitwatering van het Middelland geschiedde langs een kanalenstelsel dat ook in de afwatering van de stad Brugge voorzag: langs Lisseweegse watergang, Oude Reie, Oude Zwin en Reigersvliet in de zee. De Reigersvliet was een kreek ten oosten van Westkapelle die in de zee uitmondde.

In de XIIe en een groot deel van de XIIIe eeuw vormde gans het Middelland ten noorden van Brugge één grote „watering” met de Reigersvliet als lozingspunt. Deze toestand zou echter veranderen in de 2de helft der XIIIe eeuw. De bevolking groeide immers aan zodat een betere organisatie nodig werd. Anderzijds werden de technische mogelijkheden groter zodat een nieuwe zeesluis kon aangelegd worden te Heist.

Het Middelland had dus twee centrale uitwateringspunten, en zou dan ook als zodanig in twee stukken — wateringen — verdeeld worden. De

(43) Oorkonde van 1282; zie ook A. Verhulst, *art. cit.*, blz. 36, voetnoot 2.

(44) Zie blz. 7 vlg.

begrenzing van de twee wateringen werd geografisch bepaald door de mogelijkheid zelfstandig af te wateren. Voor het gebied dicht bij de zee-sluizen, namelijk het ambacht Lissewege bij de Eyensluis en het ambacht Dudzele bij de Reigersvliet, waren er geen moeilijkheden. Moeilijkheden ontstonden echter wel voor de gebieden ten zuiden van beide ambachten. Als scheidingsgrens werd de Lissewege watergang aangeduid. Hoeft het te verwonderen dat hier de eerste moeilijkheden rezen ⁴⁵?

Beide wateringen waren goed georganiseerd en waren sterk verbonden met de andere openbare, grafelijke instellingen ⁴⁶. Hiervoor kunnen twee redenen worden genoemd.

1. De ambachtelijke organisatie bestond reeds lang in het Middelland en was gewoon geweest mee te werken aan waterstaatszaken.
2. Het grote belang van de wateringen voor het Middelland alsook voor de stad Brugge⁴⁷.

Tamelijk vlug na het ontstaan van beide wateringen, en wel na de grote vloed van 1287 zijn er pogingen geweest beide wateringen te verenigen ⁴⁸. Er is immers steeds samenwerking geweest:

- in 1279 waterde een deel der ingelanden van Eyensluis uit in de Lissewege watergang, die langs de Oude Reie in verbinding stond met het Oude Zwin ⁴⁹.
- in 1284 ontstond nauwe samenwerking na het graven van de Dudzeelse watergang ⁵⁰.
- door de overheid werd het gebied als één geheel beschouwd: in de genoemde oorkonde van 1279 blijkt één man, als controleur van beide

(45) Ruzie van 1279 over de kwestie welke watering de Lissewege watergang moet onderhouden.

(46) De ambachten spelen in de wateringen een grote rol: in 1279: zie vermelding op blz. 12; in 1288 ... onghescaet den ambachten dat ute watert te Reinghershvliete. (Origineel, Arch. Sem. Brug. nr. 1265). Als in 1347 Eyensluis oorkondt dat een nieuwe dijk moet aangelegd worden, dan spreekt iemand voor Lissewege ambacht, een tweede voor Uitkerke ambacht en een derde voor Zuienkerke ambacht (Arch. St. Janshospit. nr. 333, rekening van 1347). In 1367 krijgen de drie ammans van dezelfde ambachten een vergoeding (Arch. St. Janshospit. nr. 333). Zie Gallé, *Beveiligd bestaan*, blz. 132-135 over de organisatie van beide wateringen.

(47) Beide wateringen zorgden immers gedeeltelijk voor de afwatering van de stad: Gill. v. Severen, *Inv. Arch. Ville Brug.* I, Introduction, blz. 432: Brugge betaalt de helft van een nieuwe sluis te Reigersvliet. Zie ook Gallé, *Beveiligd bestaan*, blz. 132.

(48) Orig. Arch. Gr. Sem. Brug. Oorkonde nr. 1265 (a° 1288): „Vort die sluis die leghet te Heis hebben wie abbet van den Does vorseit metten vorseiden Bouden ende Diedriche den Vos overeendraghende ghewijst verblent ende ute te doene ende te waterne in die havene te Reighershvliete waert al daer ment nuttelige mach doen onghescaet den ambachten dat ute watert te Reinghershvliete...”

(49) De watering van Eyensluis had dus twee uitwateringssluizen: de zeesluis waaraan ze haar naam ontleende en de monnikensluis te Brugge, zeer lang door de monniken beheerd.

(50) Zie blz. 9.

wateringen, bevoegd te zijn klacht in te dienen bij de schepenbank van het Vrije.

De oorzaak van het besluit de zeesluis van Eyensluis te elimineren, moet echter vrijwel zeker in verband gebracht worden met de moeilijkheden van onderhoud en werking van die sluis. De rekeningen van Eyensluis uit de XIVe eeuw spreken in dit verband immers zeer duidelijke taal⁵¹. Pas in de XVIe eeuw zullen beide wateringen geünifieerd worden.

Besluit

Resumerend mogen dus volgende besluiten betreffende de Lisseweegse watergang worden geformuleerd:

- 1) Deze waterloop is ontstaan in de 2de helft der XIe eeuw of in het begin der XIIe eeuw. Hij is een belangrijk onderdeel geweest van een kanalenstelsel, of beter van een stelsel van gekanaliseerde waterlopen dat moest voorzien in de afwatering van Brugge en van het Middelland boven Brugge. Dit wateringsstelsel bestond uit drie hoofdwaterlopen: de Oude Reie dat al het water van Brugge en omstreken verzamelde, het Oude Zwin dat langs de Reigersvliet afwaterde in de zee, en de Lisseweegse watergang die ontstaan is op de meest geschikte plaats, namelijk daar waar de D-III-A-transgressie krachtig is geweest en tot Brugge reikte. De Lisseweegse watergang is dus ontstaan als gevolg van de overstroming waardoor wellicht grachten of kreken werden gevormd, terwijl anderzijds het overstromingsgebied moest afgewaterd worden: een tweede bestaansreden was het afvoeren van het water van Brugge en de hoger gelegen zandgronden.
- 2) De abdij Ter Doest heeft vlug na haar ontstaan dit kanaal weten te gebruiken voor haar scheepvaart, door het graven van de „Doest Arm” en door het verwerven van het privilege om de sluis op de samenloop van de Lisseweegse watergang en de Oude Reie te mogen beheren.
- 3) Kort vóór of in 1284 werd de Dudzeelse watergang gegraven tot Stapelvoorde; hij liep grotendeels in het niet door de D-III-transgressie overstroomde Oudland. Dit kanaal dankt misschien zijn ontstaan aan de turfexploitatie aldaar, waardoor honderden ha. uitgeveende grond lager kwamen te liggen en dus beter moesten afgewaterd worden. Het zou dan tevens dienst hebben gedaan voor het turftransport naar Brugge⁵².
- 4) In 1297 werd de Lisseweegse watergang te Brugge ingekort zodat hij uitmondde in de Ieperleet juist boven Brugge⁵³.

(51) Archief van St.-Janshospitaal, 333, rekeningen van de jaren 1367, 1369, 1373, 1375.

(52) J. Amerijckx en F. Moormann, *Daringdelven in de polders* (Biekorf 1956, 225-230), p. 230.

(53) Die nieuwe sluis kreeg later, waarschijnlijk wegens de talrijke ruzies tussen de abdij en de wateringen, de typische naam van „krakeelsluis” (Archief v. Gr. Seminarie te Brugge, kaarten; Rijksarchief te Brugge, fonds Mestdagh n° 275).

- 5) Kort vóór 1279 werd het Middelland boven Brugge ingedeeld in twee grote wateringen, Eyensluis en Groot-Reigersvliet, tussen dewelke de Lisseweegse watergang, tot aan het ambacht Lissewege, als grens fungeerde. Na 1284 werd de waterloop door beide wateringen onderhouden, terwijl de abdij Ter Doest zeker gedurende de XIVe eeuw en zelfs nog later het beheer over haar monnikensluis waarneemt. Met het verval van de abdij echter vanaf de XIVe eeuw neemt het belang van de Lisseweegse watergang af als scheepvaartkanaal en zal het een gewoon afwateringskanaal worden in het netwerk van andere, later gegraven kanalen.